

TIJORAT BANKLARIDA MOLIVAVIY BARQARORLIKNI BOSHQARISHDA MOSLASHUVCHAN RISK-MENEJMENT YONDASHUVLARI

Xusanov Ulug'bek Nishonovich

iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), "Radioaloqa, radioeshitirish va televediniya markazi"

DUK moliyaviy ishlar bo'yicha direktor

Madaminov Bekzod Allayarovich

**Ma'mun universiteti Magistratura bo'limi boshlig'i. Fizika-Matematika fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), v.b.professor**

<https://orcid.org/0009-0002-2806-691X>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18830873>

O'zbekistonda jadal islohotlar sharoitida respublika moliya tizimini muhim bo'g'inlaridan biri bo'lgan tijorat banklarni samarali va barqaror faoliyat yuritishi mamlakat iqtisodiyotini yanada taraqqiy ettirish va uning pul kredit siyosatini samarali tashkil qilish zarur. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 16 iyundagi "Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi va kapitallashuvi darajasini oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3066 qarorida iqtisodiyotni barcha sohalarida bo'lgani kabi tijorat banklarni boshqaruv tizimining davr talablariga mos ravishda olib borish va tijorat banklar faoliyati barqarorligini jahon standartlari talablariga to'liq javob berishini talab etadi.

Bugungi kunga qadar bank risk-menejmenti masalalari xorijiy olimlar V.M. Usoskin [1], D.J. Siynki [2], Y.F. Jukova [3], U. Kox Timoti [4], I.V. Larionova [5] hamda mahalliy tadqiqotchilar B.T. Berdiyarov [6], V.A. Kotov [7], N.X. Jumaev [8], O.B. Sattarov [9] va boshqalar [10] tomonidan o'rganilgan. Biroq tijorat banklarida risk-menejment asosida moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning kompleks nazariy-amaliy yondashuvlari yetarli ishlab chiqilmagan. Tadqiqot ushbu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Komplekslik va ko'p darajalilik tamoyili miqdoriy ko'rsatkichlar (moliyaviy metrikalar, kapital yetariligi va likvidlik koeffitsiyentlari) bilan bir qatorda sifat omillarini (risklarni boshqarish jarayonlarining sifati, xodimlar kompetensiyasi, boshqaruv samaradorligi) birgalikda ko'rib chiqishni talab etadi. Moliyaviy barqarorlik faqat ijobiy raqamli ko'rsatkichlar bilan emas, balki ularni qo'llab-quvvatlovchi samarali boshqaruv jarayonlari va institutlar bilan ta'minlanadi.

Model erta ogohlantirish mexanizmlari, stress-testlar va ssenariy tahlilini o'z ichiga olishi lozim bo'lib, bu bankka tahdidlar to'liq shakllanishidan avval o'zgaruvchan muhitga moslashish imkonini beradi.

Risk-menejment va moliyaviy barqarorlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ifodalovchi konseptual model uchta asosiy konturdan iborat: kirish parametrlari, tizimning faoliyat mexanizmlarini o'z ichiga olgan ichki kontur hamda erishilgan moliyaviy barqarorlik darajasini tavsiflovchi chiqish parametrlari.

Modelning kirish parametrlari bank faoliyat yuritayotgan tashqi muhitni aks ettiradi va uning risk profilini belgilaydi. Birinchi element - tashqi makroiqtisodiy muhit bo'lib, unga YAIM o'sish sur'atlari, inflyatsiya darajasi, foiz stavkalari, valyuta kurslari, ishsizlik darajasi va boshqa makroiqtisodiy indikatorlar kiradi. Ikkinchi element - regulyator talablar bo'lib, hozirgi sharoitda ular kapitalga qo'yiladigan talablarni (Basel III, jumladan CRR3 va CRD komponentlari), likvidlik bo'yicha talablarni (LCR, NSFR), operatsion risklarni boshqarish talablari, axborot oshkoraligi (Pillar 3) hamda markaziy banklar tomonidan belgilanadigan milliy talablarni, har bir yurisdiksiya xususiyatlarini hisobga olgan holda qamrab oladi.

Uchinchi element - raqobatli bank muhiti bo'lib, u rivojlanish imkoniyatlari, mahsulot va xizmatlar narxlash modellari hamda bozor pozitsiyalarining umumiy dinamikasini belgilaydi.

Zamonaviy risklarni boshqarish tizimlari axborot sifati va tahliliy jarayonlar samaradorligiga bevosita bog'liq bo'lib, aynan ushbu jarayonlar xom ma'lumotlarni boshqaruv qarorlarini qo'llab-quvvatlovchi intellektual xulosalarga aylantiradi.

Risk-menejment tizimida ma'lumotlar sifati va hisobotlarning shaffofligi rolini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Hatto eng ilg'or modellar va tahlil usullari ham noto'liq, noaniq yoki o'z vaqtida taqdim etilmagan ma'lumotlarga asoslangan bo'lsa, noto'g'ri natijalar beradi. Bank risklar bo'yicha yagona ishonchli ma'lumot manbai (single source of truth)ga ega bo'lishi, ma'lumotlarni validatsiya qilish bo'yicha aniq tartib-taomillarni, muvofiqlashtirish mexanizmlarini va turli axborot tizimlari o'rtasidagi ziddiyatlarni hal qilish qoidalarini belgilashi lozim.

Hisobotlarning shaffofligi nafaqat regulyator talabidir (Basel III doirasidagi Pillar 3 risklar va kapital bo'yicha axborotni ommaviy oshkor qilishni talab qiladi), balki risklarni boshqarish tizimining barcha ishtirokchilari faoliyatining uyg'unligini ta'minlovchi ichki zaruratdir. Agar bankning turli bo'linmalari bir xil ma'lumotlarning turli versiyalariga tayanadigan bo'lsa, bu boshqaruv qarorlarida nomuvofiqlikka olib keladi.

Stress-testlash va ssenariy tahlili risk-menejment jarayonining davriy mashg'ulotidan uning doimiy tarkibiy qismiga aylandi. Markaziy banklar va nazorat organlari tomonidan o'tkaziladigan makroprudensial stress-testlar (jumladan, 2025 yilgi Yevropa Markaziy banki hisobotlarida keltirilganidek) puxta ishlab chiqilgan ssenariylarga asoslanadi [18]. Ushbu ssenariylar bazaviy ssenariyni (makroiqtisodiy ko'rsatkichlar kutilgan yo'nalishda rivojlansa nima sodir bo'ladi) hamda noqulay ssenariylarni (geosiyosiy keskinlik kuchayishi, moliyalashtirish bo'yicha keskin shoklar yoki aktivlar qiymatining keskin pasayishi kabi jiddiy og'ishlar yuz bersa nima sodir bo'ladi) o'z ichiga oladi.

Banklarning ichki stress-testlash jarayoni muayyan bankning biznes modeli va portfeli xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan ssenariy tahlillari bilan to'ldirilishi zarur. Stress-test natijalari risk-appetitni belgilash, risk limitlarini qayta ko'rib chiqish va portfel tarkibi bo'yicha strategik qarorlarga bevosita ta'sir ko'rsatishi lozim.

Axborot asimmetriyasi model samaradorligini cheklovchi muhim amaliy muammo hisoblanadi. Hatto rivojlangan risk-menejment tizimlarida ham boshqaruvning turli darajalari o'rtasida va bank bilan regulyatorlar o'rtasida axborot asimmetriyasi saqlanib qolishi mumkin. Nazorat organlari tizimli risklar bo'yicha konsolidatsiyalashgan ma'lumotlarga ega bo'lsa-da, alohida bank ichidagi muammolar haqida to'liq tasavvurga ega bo'lmasligi mumkin [19]. O'rta bo'g'in menejmenti operatsion risklar haqida ma'lumotlarga ega bo'lsa-da, bu ma'lumotlar har doim ham to'liq risk-menejment funksiyasiga yetib bormaydi. Bunday asimmetriya risklarni boshqarish tizimining inertlashuviga va kutilmagan muammolarga olib kelishi mumkin.

Moliyaviy barqarorlik risk-menejmentga investitsiyalarni rag'batlantiradi, raqamli tahliliy platformalar va modellashtirish vositalarini joriy etish esa bankning keyingi inqirozlarga tayyorgarligini kuchaytiradi. Biroq ma'lumotlar sifati, hisobotlarning shaffofligi va axborot asimmetriyasini kamaytirish hal qiluvchi omil bo'lib qoladi. Stress-testlash va ssenariy tahlili muntazam jarayonga aylanishi lozim.

Konseptual modelni tijorat banklari amaliyotiga moslashtirish moslashuvchan yondashuvni talab qiladi. Bunda risk-menejment tizimining murakkabligi bankning hajmi,

faoliyat ko'lamini va risk profiliga mutanosib bo'lishi zarur. Kichik banklar soddalashtirilgan modellarni qo'llashi mumkin, biroq risklarni identifikatsiya qilish, baholash va monitoring qilish kabi asosiy funksiyalar to'liq saqlanishi shart. Maxsus faoliyat yurituvchi banklar, jumladan islom banklari, xalqaro ishonchlik me'yorlariga rioya etgan holda o'ziga moslashtirilgan yondashuvlarni ishlab chiqishi lozim. Rivojlanayotgan mamlakatlar banklari esa ma'lumotlar va vositalar yetishmasligi sharoitida muqobil baholash usullaridan foydalanadilar hamda risk-menejmentni bosqichma-bosqich rivojlantiradilar.

Risk-menejment va moliyaviy barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlik tizimli va ikki tomonlama xarakterga ega. Bu oddiy funksional aloqa emas, balki dinamik o'zaro ta'sir jarayoni bo'lib, unda bir sohadagi ijobiy o'zgarish boshqasini kuchaytiradi yoki noto'g'ri boshqaruv sharoitida degradatsiyaga olib kelishi mumkin [24]. Tizimni makroiqtisodiy omillar va regulyator talablari kabi kirish omillari, ichki mexanizmlar (risk-menejment, korporativ boshqaruv, tahliliy infratuzilma) hamda moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari o'rtasidagi qayta aloqa sifatida tasvirlash mumkin.

Samarali risk-menejment bank barqarorligining asosiy shartidir. Moliyaviy ko'rsatkichlar vaqtincha ijobiy bo'lishi mumkin, biroq kuchli risk tizimisiz ular tez yomonlashadi. Shuning uchun risklarni boshqarishga, tahliliy vositalarga va risk madaniyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan investitsiyalar xarajat emas, balki barqarorlik poydevoridir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Усоскин В.М. Современный коммерческий банк: управление и операции.-Москва: МКЦ ДИС, 1997.-464 с.;
2. Дж. Синки, мл. Управление финансами в коммерческих банках. пер. с англ. 4-го переработанного изд. БМА.М.: 1994, Са1а11аху. - 820 с.;
3. Е.Ф.Жукова. -М.: ЮНИТИ-ДАНА: Единство, 2006. - 575 с.;
4. Тимоти У. Кох. Управление банком: пер. с англ. В 5-ти томах (книгах), 6-ти частях. Уфа: Спектр. Часть 1,2003. - 112 с.;
5. Ларионова И.В. Управление активами и пассивами в коммерческом банке. - М.: Консалтбанкир, 2003. - 272 с.;
6. Berdiyarov V.T.Tijorat banklari aktiv operatsiyalarining daromadliligi. Iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. - Toshkent.BMA. 2002. -21 b.;
7. Kotov V.A. Organizatsiya rinka sennmx bumag. -T. «Moliya» 2007.; Бутиков ИЛ. Рынок ценных бумаг Узбекистана: проблемы формирования и развития. Т.: «КОК8А1Л)1ТШF0KM КА8HK» 2008.;
8. Jumayev N.X., Abdurahmonov O.Q. Jahon moliyaviy-ihtisodiy inkirozi: sabablari va uni bartaraf etish muammolari. - T.: Akabepshazbg, 2010. - 160 b.;
9. Sattorov O.B. Tijorat banklari lakvchdliligshsh ta'minlashni takomillashtirish. Iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. - Toshkent, BMA, 2008. - 21 b.;
10. Tojiyev R.R. Tijorat banklari likvidiligini boshkarishning innovatsion strategiyasi.(“Agrobank”OATB misolida). Iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya.-T.: TDIU.2011.